

Spinoza'nın Özgürlük ve Erdem Kavrayışı Bağlamında Moda ve Yabancılaşma

Buket Sekban Kantar

İstanbul Nişantaşı Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrencisi, buket.sekban@nisantasi.edu.tr

Özet

Spinoza yaptığı *Ethica*'da, insanın özgürlük alanının ne olduğunu, özgürlüğe nasıl ulaşacağını, duygularını nasıl kontrol edebileceğini ve hayatını iyi karşılaşmalar üzerinden nasıl kurabileceğini açıklar. Spinoza'nın özgürlük üzerine ortaya koyduğu düşünceleri, yabancılaşma olgusunun anlamına ilişkin de ipuçları vermektedir. Bu çalışmanın amacı modanın neden olduğu yabancılaşma ve özgürlük yanılsamasını Spinoza'nın bilgi türleri yaklaşımı bağlamında değerlendirmektir.

Anahtar kelimeler: Spinoza, özgürlük, moda, yabancılaşma.

Spinoza's Concept Of Freedom and Virtue In The Context of Fashion and Alienation

Abstract

In Spinoza's *Ethics*, he explains what human's freedom is, how we can achieve freedom, how we can control our emotions, and how we can build our lives through good encounters. Spinoza's thoughts on freedom give us clues about the meaning of alienation as well. The aim of this study is to evaluate the alienation and illusion of freedom arised from fashion in the context of Spinoza's approach to types of knowledge.

Keywords: Spinoza, freedom, fashion, alienation.

Giriş

Modern sonrası olarak da tanımlanan günümüz postmodern dünyasında hız ve tüketim yabancılaşmayı ortaya çıkaran başat unsurlardır. Doğası gereği söz konusu iki alanda da yer alan modanın günümüz insanının yaşadığı yabancılaşmanın sorumlularından biri olduğu söylenebilir. Çağımızda kendine yabancılaşan insan, yabancılaşma sonucu ortaya çıkan bunalımını gidermek için farklı cabalar içine girmekte olup, söz konusu çabanın insanları daha çok tüketme eğilimine sürüklediği söylenebilir. Bu eğilimin sonucu kendini bir kısır döngünün içinde bulan insan bir taraftan tüketip diğer taraftan da tükenirken özgürlüğünü deyim yerindeyse hızın ve hazzın girdabına bırakır. Böylesi bir yaşam formunda insanın sahip olduğu nesnelere üzerinden yaşamına bir anlam yüklemeye çalışması neredeyse kaçınılmazdır. Sonuçta sahip olduğu nesnelere aracılığıyla edindiği haz deneyimi hedonizme kadar varan insan kendine, topluma ve doğaya yabancılaşır. Tam da bu noktada insan Spinoza'nın eseri *Ethica*'daki belirlemelerinin ışığında içine düştüğü özgürlük yanılsamasının farkına varabilir.

Brauch Spinoza

Spinoza'da Özgürlük ve Erdem

Spinoza'nın felsefesini anlamak öncelikle onun ontoloji kavrayışının ele alınmasını gerektirir ki, düşünür ontolojisini Töz, Sıfat ve Modus kavramları bağlamında temellendirir.

Töz (Cevher-Substanz)

Spinoza'nın felsefi sistemini temellendirdiği eseri *Ethica*'dır: ve bu eser Tanrı başlığı ile başlar (Spinoza 2019: 33). Tanrı olmadan hiçbir varlık varolamayacağı gibi aynı zamanda kavranamaz (Sinoz, 2019: 53). Spinoza Töz ve Tanrı'yı aynı şey olarak algılar. Töz, Natura Naturans ya da Aktif Doğa olarak da adlandırılabilir. Natura Naturans, kendinde olanı yani kendi başına var olanı, kendi başına tasarlanan ve kendisi aracılığıyla kavrananı ifade eder. Tözün sonsuz özüne işaret eden sıfatları ya da özgür neden, Tanrı'dır (Spinoza, 2019: 79). Sonuçta, özgür neden Tanrı'yı, yani yalnızca doğasındaki zorunlulukla üreten Tanrı'yı ifade eder (Fransez, 2012: 129). Tanrı ya da Doğa ya da Tözün, kendi kendinin nedeni olarak yani özü gereği var olması bir anlamda da Tanrı'nın var olmaktan başka seçeneğinin olmaması anlamına gelir. Tanrı, kendi kendinin nedenidir; yani doğası varoluşunu gerekli kılar ve var olmadığı sürece de kavranamaz. Haliyle kendi doğası dışında hiçbir şeye bağımlı değildir. Kendi kendinin nedeni olan şeyin özü varlığını kuşatır ve varlığı olmaksızın doğası bilinemez (Spinoza, 2019: 33). Tanrı dışında hiçbir varlık özü gereği var olmadığı için, bu durum onu "biricik" kılar (Balanuye, 2017: 33). Spinoza, ilk bölüme "Tanrı Hakkında" adını vermiş olmasına rağmen kitabın geri kalan tüm bölümlerinde "Tanrı" kelimesinin geçtiği yerler "Doğa" olarak okunabilir, çünkü düşünüre göre Tanrı ile doğa bir ve aynıdır. Bu yolla Spinoza; Tanrının doğal, doğanın da Tanrısal olduğunu anlatmak ister (Balanuye, 2017: 32). Spinoza'nın gözünde Tanrı, Töz ya da Doğa, planlı, niyetli ve kasıtlı bir şekilde yaratan bir varlık değil, özü gereği, zorunlu olarak yani doğasının zorunluluğuyla yaratandır. Doğadaki nedensellik yasaları uyarınca olan bu yaratma sürecinin ne bir başlangıcı ne de bir sonu vardır. Evrende ezelden ebediyete kadar sonsuz devam edecek olan, kıpır kıpır yaşayış, varlığa geliş, çözülüş, varlığın çeşitliliği, bitmek bilmeyen devinim Tanrı'nın ta kendisidir. Doğa ya da Tanrı, devamlı bir eylemlilik, türeyiş ya da çeşitleniştir. Töz'ün kendisi sonsuz ve sınırsız, ancak onda

varlık bulan her şey sonlu ve sınırlıdır. Tabi ki bunun sonucu olarak evrende var olan hiçbir şey sonsuz değildir. Her bir varlık, bir süreliğine varlığa gelir, varlıkta kalır ve bir zaman sonra da varlığı çözülerek, var olmak bakımından Tanrı ya da Doğa yasası dediğimiz ortak bir yasaya tabi olurlar. Evrendeki her varlık yine bu yasa gereğince diğer varlıklarla sınırlanmış, aralarındaki karşılaşma ve etkileşimler zorunluluğa bağlanmıştır. Bunun sonucu olarak hiçbir varlık sonsuzca var olamaz, her bir varlık diğer bir varlıkla zorunlu karşılaşmaları sonucu zaman içinde değişecek ve Tanrı, Töz ya da Doğa' da çözülecektir. Bu çözülmeye sonlu olanın ölmesi denilebilir. Ancak bu varlık için bir ölüm olsa da Doğada bu dönüşümle ne bir artış ne de bir eksilme ortaya çıkmaz ve yaratıcı eyleyiş yeni varlıklar üretmeye devam eder (Balanuye, 2017: 34). Sonlu olmak, bir şeyin kendi cinsiyle aynı tabiattan olan bir başka şey ile sonlandırılmasıdır (Spinoza, 2019: 33). Tanrı ezeli-ebedi ve sınırsız olmakla birlikte onda türeyen her varlık sonlu ve sınırlıdır. Bundan dolayı, evrende sonsuz ya da sınırsız hiçbir şey bulunmaz; insanlar, hayvanlar, bitkiler, yıldızlar, gezegenler, dağlar, denizler, göller ya da nehirler... Her bir şey, bir süre varlığa gelmiş, bir süre varlığını devam ettirmiş ve belli bir süre sonra da olmaklık bakımından çözünerek, Tanrı ya da Doğa yasası olarak algıladığından, ortak yasanın gereğini yerine getirmiştir (Balanuye, 2017: 34).

Sıfatlar (Attributumlar)

Töz'ün doğasını kuran şey, sıfatlardır (Spinoza, 2019: 34). Spinoza'ya göre sıfatlar yani niteleyenler, aklın tözün özünü kuran şey olarak kavradığıdır. Bir sıfat, tözün özüne ilişkin algılanan en az bir özellik anlamına gelir (Balanuye, 2012: 72). Yani akıl Töz'ün özünü sıfatlar yardımıyla algılar. Bu durumda Töz'ün akıl tarafından algılanabileceği sonucuna varılabilir. Mutlak Varlık olarak Tanrı'yı sonsuz ve sınırsız yapan bu sıfatların sonsuzluğudur. Spinoza, mutlak olarak sonsuz olan ve aynı zamanda ezeli ve ebedi olan ve özü bu sonsuz olan sıfatlarından meydana gelen Töz'e Tanrı der (Spinoza, 2019: 35). Bir şey ne kadar çeşitli yoldan kavranabiliyorsa yani ne kadar çok sayıda sıfatı var ise o şey o kadar gerçekliğe sahiptir, o derecede vardır (Balanuye, 2012: 81). Töz'ün sahip olduğu tüm sıfatlar onda her an bulunur ve biri diğerini meydana getiremez. Bir Töz'ün gerçekliği bu yolla ifadesini bulur. Bu sıfatlar aynı varlığın özünün ifadesi olduğu için her sıfat kendisiyle kavranmalıdır. Bir sıfat başka bir sıfatı oluşturamaz veya meydana getiremez. Dolayısıyla sıfatlardan biri diğeriyle açıklanamaz ve biri diğeriyle özdeş

değildir. Kendi kendisine var olan varlığın sıfatları oldukları için kendi kendilerine vardırırlar, aynı anda kendileri aracılığıyla bilinebilirler. Bununla birlikte sıfatlardan biri diğerinden üstün veya biri diğerinden önce değildir (Spinoza, 2019: 45). Tözün varlığı sonsuz sıfatlarıyla ifadesini bulur. Onun gerçekliği sonsuz sıfatları gerektirir, ancak Tanrı'nın her bir sıfatı sonsuz değildir. Çünkü mutlak sonsuz sadece Tanrı'dır. Tözün sıfatlarından her biri ise görece sonsuzdur. Çünkü, Tanrı dışında hiçbir şey yoktur; bu nedenle örneğin, yer kaplama sıfatı, yer kaplama olarak, düşünce sıfatı da düşünce olarak sonsuzdur denilebilir. Ama ne yer kaplama ne de düşünce mutlak olarak sonsuz değildir. Yani düşünce sıfatının yanında yer kaplama, yer kaplama sıfatının yanında da düşünce sıfatı ve bilmediğimiz diğerleri vardır (Weber, 1998: 230-231). Sıfatlar sayı olarak ve ortaya koydukları tavırları ile sonsuzdurlar. Evren bu tavırlardan oluşmaktadır. Tavırlar birbirlerinin nedeni olarak daima sıfatlardan türerler, onları sonsuzca yapan da budur. Tanrı, sıfatlar sayesinde var olan her şeyde etkin ve belirleyicidir. Yani var olan her ne ise Tanrı'da vardır ve Tanrı olmadan da var olamaz (Spinoza, 2019: 53). Tanrı geçici değil yani Tanrı şeyleri kendi doğasından mevcuda getiren değil, sonrasında da onları kendi doğasına bağlı olarak yani kendine içkin bulundurandır. Bunun sonucunda Tanrı içkindir denilebilir (Balanuye, 2012: 86). Sıfatlar birbirlerinin nedeni olmamalarından dolayı, birinin bilgisi diğerinden kaynaklanmaz. Bu sıfatlar aynı tözü aynı anda farklı belirtme yollarıdır (Balanuye, 2012: 72).

Moduslar (Tavırlar- Tarzlar-Kipler-Haller-Affectiones)

Spinoza, moduslar ya da tavırlar ifadesiyle, başka bir şeyde var olan ve bu başka şey aracılığıyla kavranan şeyi anlar. Tavırlar Töz'ün duygulanışları, tarzlarıdır (Spinoza, 2019: 35). Tüm varlık, töz ve tözün halleri yani tarz alışları, tavırları, kipleri, durumları, farklı görünüşleri ve var olma şeklidir. Tözün bu var olma şekli dolayısıyla var olan her ne varsa Tanrı'da vardır denilebilir (Balanuye, 2012: 84). Yani tanrısal doğadan hem şeylerin özü hem de varoluşları çıkar. Tavırlar yani tikel varlıklar Tanrı'nın sıfatlarının tezahürlerinden başka bir şey değildir ya da Tanrının sıfatlarının kesin ve belirli bir biçimde ifade eden hallerinden başka bir şey değildirler (Spinoza, 2019: 74). Tanrının doğasının zorunluluğu ya da sıfatlarından zorunlu olarak çıkmış olan bütün tavırları, başka bir ifadeyle Tanrı'da olan ve Tanrısız ne var olabilen ne de tasarlanabilen her şeyi

Spinoza Natura Naturata yani Pasif Doğa olarak adlandırır (Spinoza, 2019: 79). Natura Naturata Tanrı'nın tüm değişiklikleri, girdiği şekilleri, yani tüm varlıkları ifade eder (Fransez, 2012: 129).

Tanrı olası değil zorunlu olarak vardır ve onun zorunluluğunun nedeni kendi doğasıdır. Tanrı'nın halleri olan tavırlar da zorunlu olan bu doğadan zorunlu olarak çıkar. Tanrı bu tavırların sadece var olmaları bakımından değil, aynı zamanda onların bir eyleme belirlenmiş olmaları bakımından da etkin nedenidir (Ceylan , 2012: 58).

Tanrının Düşünce ve Uzam Sıfatları

Sıfatlar tözün özünün ifadeleri olup sınırsızdırlar. Bu sonsuz sayıda ve özellikteki sıfatlar içinden biz sadece uzam ve düşünce olmak üzere iki tanesini biliyoruz. Sıfatların kendi başlarına bağımsız bir varoluşları olmadığı için töz olmaksızın ne var olabilir ne bilinebilir ne de dolaylı olarak deneyimlenebilirler. Düşünce ve uzam bir ve aynı gerçeğin ifadeleridir ve ne birbirlerine indirgenebilirler ne de aralarında özdeşlik ilişkisi kurulabilir. Her biri ne diğerinden önce ne de diğerinden daha gerçek değildir. Düşünce bir nesnenin ya da durumun düşüncesi, uzam yani yer kaplayan nesne ise düşüncenin örneğidir. Modusler ise gerçekliğin kendini ifade ettiği biricik yoldur (Hünler, 2003: 16-17). Buradan yola çıkarak düşünce ve uzam arasında paralellik ilişkisi vardır denilebilir.

Spinoza modusları sonlu ve sonsuz moduslar olarak ele alır. Tanrının bir sıfatının mutlak doğasından zorunlulukla ve doğrudan çıkan moduslar sonsuzdur. Uzam sıfatı için sonsuzluk 'hareket ve dinginlik', düşünce sıfatı için ise 'sonsuz akıldır'. Spinoza'nın ontolojisinde ezeli-ebedi olan modusların ardından hemen sonlu moduslar gelir. Bunlar kendi başlarına ele alındığında öncesi ve sonrası olan ve kendi cinslerindeki diğerleriyle sınırlanma anlamında sonlu olan, Tanrının sonsuz çeşitlilikteki varlığını ifade eden modusları, yani halleridirler (Atabakan, 2012: 31-33). Bütün sonlu moduslar bu sonsuz moduslardan meydana gelirler. Bu bakımdan birbirleriyle bağlanmaları bu sonsuz moduslar sayesinde gerçekleşir. Hareket halinde ya da hareketsiz olan bir cismin bu hali, bir diğer cismin hareket ya da hareketsizliği tarafından belirlenir o da bir başka cisim tarafından belirlenir ve bu böyle sonsuzca sürer gider (Spinoza, 2019: 128). Bütün cisimler bir ve aynı sıfat olan yer kaplama sıfatının altında bulunduğu için birbirleriyle örtüşürler. Aynı

zamanda bazen daha hızlı bazen daha yavaş kimi zaman mutlak anlamda hareket halinde veya hareket etmeden olabilmeleri açısından da örtüşebilirler (Spinoza, 2019: 129). Düşünce modusleri de uzam modusleri paralel yapıdadırlar.

İnsanın özü de Tanrı'nın belirli sıfatlarının moduslerinden oluştuğu için belirli düşünce biçimlerini barındırır ve doğası gereği fikir tüm moduslerden önce gelir. İnsan zihninin varlığını kuran ilk unsur fikirdir. Çünkü bir kişide bir fikir meydana geldiğinde, fikirden sonra gelen diğer modusler aynı bireyde oluşması gerekir. Bu durumda insan zihni Tanrı'nın sonsuz aklının bir parçasıdır ve dolayısıyla insan zihninin bir şeyi kavradığını söylediğimizde, aynı zamanda Tanrı'nın şu ya da bu fikre sahip olduğunu da söylemiş oluruz (Spinoza, 2019: 123). Spinoza'ya göre, insan zihnini kuran fikrin nesnesi yer kaplama sıfatının bir tavrı olan bedendir yani beden, zihnin nesnesidir (Spinoza, 2019: 125). Zihin ve bedenin paralelliği nedeniyle söz konusu moduslar birbirlerine paralel etki ederler. Bunun sonucu olarak da bedende oluşan her şeyin zihin tarafından algılanması gerekir. Aslında insan zihni insan bedenini bilmez, bu bilmeyi bedende yaşanan duygu durumlarına ait olan fikirlere borçludur (Spinoza, 2019: 144). Zihin, dış bedenlerin varlığını ancak onlar kendi bedenini etkilediği ve kendi bedeninin de onlardan etkilendiği sürece bilmektedir (Spinoza, 2019: 148).

Spinoza'da Bilgi Türleri

Spinoza'da üç tip bilgi vardır ve düşünür birinci tip bilgiyi şöyle açıklar; insanlar bölük pörçükte olsa duyguları aracılığıyla pek çok şey algılar. Bunlar bulanık bir şekilde ve hiçbir sıra gözetmeden insan algısına sunulan tekil şeylerdir ve insan bu tekil şeylerden tümel kavramlar oluşturur. Spinoza bu tür bilginin rastgele deneyimle elde edilen bilgi olduğuna dikkat çeker. Tümel kavramlara, simgelerden yola çıkarak da ulaşılabilir. Örneğin bazı kelimeler okunduğunda ya da duyulduğunda daha önce o kelimelerle ilgili duyulmuş olan ya da insanda bir karşılaşması var olan başka şeyleri çağrıştırmaları sonucu insan bu şeyleri zihninizde canlandırır ve bu tür canlandırmaları yapmayı sağlayan fikirlere benzer fikirler oluşturur. Örneğin; bir asker bir atın kumda ayak izlerini gördüğünde at düşüncesinden hemen süvari düşüncesine buradan da savaş düşüncesine ulaşacaktır. Bir köylü ise aynı karşılaşma içinde önce saban düşüncesine oradan da tarla düşüncesine varacaktır. Spinoza şeylere ilişkin bu iki bakış tarzından doğan bilgiye 'sanı ya da

hayal gücü' der ve bunu birinci tür bilgi olarak niteler (Spinoza, 2019: 166-167). Birinci tür bilgi rasyonellikten uzak bir bilgidir, yanıltıcıdır ve insanı köleleştirir.

İkinci tür bilgi ise bilimsel bilgidir ve zorunlu olarak doğrudur. Aklın ışığında edinilen bu bilgi ile bulanık fikirlerden upuygun ya da birebir denilen fikirlere geçilir ve bu bilgi kişiye doğruyu yanlıştan ayırt etmeyi öğretir. Üçüncü tür bilgide ise tanrının da bilebildiği ve kavrayabildiği gerçek doğru upuygun fikre dayalı bilgiye ulaşılmış olunur. Bu bilme şekli, ezeli ve ebedi olan doğanın tanrıyı da içine katarak bilinmesi halidir. Bu bilgi türü ise insanın kölelikten tam bir özgürlüğe geçişini sağlar. Çünkü tanrı bilgisi eksiklik kabul etmeyen bir bilgidir ve bu sayede insan duygulanımlar karşısında etkin olma gücü kazanır. Spinoza'ya göre insan zorunlu olarak tutkulara maruz kalır ve tutkular tarafından yönetilmek ve güçsüzleştirilmek yerine tutkuların nedenlerini kavrayıp anlayarak güç kazanıp özgürleşebilir (Sezginel, 2019: 42-43).

Var Kalma Cabası (Conatus)

Yaşamda kalabilmek için tek tek her şeyin özü gereği çaba içinde olduğuna dikkat çeken Spinoza'ya göre şeylerin varoluşları ve yok olmaları hep bir dış nedene bağlıdır. Yani dışardan gelen bir neden yoksa hiçbir şey yok olmaz. İşte Spinoza varlığın özüne ait olan bu varlığını sürdürme cabasını Conatus olarak adlandırır. Öte yanda Spinoza duygularla Conatus arasında bir ilişki kurar. Duygulanımların artması ya da azalması dış nedenlere bağlıdır ve insanı etkin ya da edilgin kılan da duygulanımlardır. Spinoza'da etkin olmak güçlü olmak anlamına gelir ve insan etkin gücü sayesinde varlığını devam ettirir. İnsana iyi gelen şeyler bu çabasını destekler de denilebilir. İnsan zihninde bedeninin varoluşunu dışlayan hiçbir fikir bulunmamakla birlikte bu aynı zamanda ona aykırıdır, hatta onun en önemli çabası bedeninin varlığını sürdürme çabasıdır. Çünkü zihnin özünü ilk olarak kuran şey fiili olarak var olan bir beden fikridir ve bedenin varoluşuna ters düşen fikir insanın zihnine aykırıdır. Spinoza'ya göre duygular, duygulanımlar sayesinde ortaya çıkar. Ve bütün duygular sevinç, keder, arzudan doğar (Sezginel, 2019: 27). Düşünürün gözünde fikirlerin duygulara önceliği vardır ve bir duygu yaşayabilmek için bu duyguyu oluşturacak fikrin insanda bulunması gerekir. Upuygun olmayan fikirler duygulanış fikirleri olmasının yanı sıra, bunlar insan bedeninin etkilere maruz kaldığı ve bu etkilerin sonuçlarını fark edip nedenlerini bilemediği fikirlerdir. Yani neşe ya da keder yaratsın her iki

durumda da söz konusu tutkular karşısında edilgin olduğu sürece insanın bilgisizliği devam eder. İster sevinç ister keder hiçbir tutku ortadan kaldırılamaz ancak akıl yoluyla nedenleri kavranan tutkular etkin duygulanımlarla yer değiştirir. Etkin duygulanımlar ise doğası gereği insanda sevinç yaratır. Aklın çabası da işlevi de nihayetinde etkin sevinç duygularının bu yol göstericiliğinde ortak kavramlar oluşturmaktan ve bunlar aracılığıyla nedeni insanın kendisi olan etkin sevinç duyguları yaşaması için elinden geldiğince karşılaşmaları örgütleyerek rastlantıyı en aza indirmeye çalışmaktan başka bir şey değildir. Her fikir her zaman bir duygu ile birlikte dir. En güçlü fikirler olan upuygun fikirler onlara sahip olanların hepsinde eyleme gücünün artmasını sağladığından dolayı aynı zamanda en güçlü duygular olarak da kabul edilebilirler ve insanın conatus”unu destekledikleri için sevinç yaratırlar (Karaman, 2013: 82-92).

Spinoza ve Özgürlük

Her şey bir zorunluluk olduğu için özgürlüğün bir yanılsama olduğunu düşünen Spinoza buna rağmen *Ethica*'nın ilerleyen kısımlarında özgürlüğün aklın ışığında yakalanabileceğine işaret eder. Her şeyden önce Spinoza zorunluluğu içsel ve dışsal olmak üzere ikiye ayırır ki, iki zorunluluk türü arasında bizi özgürlüğe taşıyan bir ayırım vardır. Spinoza özgürlük ile zorunluluk arasında bir karşıtlık ilişkisi kurmaz. Düşünürü göre, özgürlük kavramının karşıtı zorlamadır (Güngören, 2004: 41). Varlık nedenini bilmeden hayata başlayan insan yaşam içinde kendisi için yararlı olduğunu düşündüğü şeyleri arzular. Ancak insan her ne kadar arzusunun farkında olsa da bu arzusunun nedenini bilmez. Arzu ve seçimlerinin nedenlerinden habersiz olan insan sadece istek ve tercihlerinin farkındalığı açısından kendisinin özgür olduğu yanılsaması içindedir. Bu yanılsamanın nedeni ise upuygun (adequat) fikirlerdeki bilgi eksikliğidir. Söz konusu yanılsamanın tek dayanağı, insanın kendi eylemlerinin bilincinde olduğu halde, bu eylemleri belirleyen nedenleri bilmemesidir. Demek ki, insanların özgürlük fikrinin, kendi eylemlerinin nedenini hiç bilmemelerinden kaynaklandığı söylenebilir. İnsanın eylemlerinin iradeye bağlı olduğunu söylemeleri ise bir laf kalabalığıdır, çünkü bu söze dair hiçbir fikirleri yoktur (Spinoza, 2019:158-159).

Buradan da anlaşıldığı gibi Spinoza'nın gözünde özgürlük sanısının nedeni insanın bilgi eksikliğidir ve insan kendisini eyleme yönelten nedenleri bilmediği sürece kendisinin özgür olduğu

yanılsaması içindedir (Göçmen, 2017: 38). Bu yanılsamadan kurtulmanın yolu ise akılı ön plana çıkarmaktır; çünkü akıl doğaya karşıt olan hiçbir şeyi istemez. Onun tek isteği her insanın kendisini sevmesi, kendisine faydalı olan şeyi araması, insanı gerçekten daha büyük yetkinliğe götürecektir olan her şeyi arzulaması ve mutlak olarak ifade edilirse, herkesin kendi varlığını, Spinoza'nın ifadesiyle "conatus"unu korumaya çabalamasıdır (Dürüşken, 2019: 335).

Sonuçta Spinoza aklın yönetiminde yaşamının içsel zorunluluktan doğan etkin bir yaşam olduğunu düşünür. Aklın özü, zihnin upuygun olarak bilmesidir ve insan şeyleri upuygun kavradığında etkin olur. İnsanın aklın yönetiminde yaşaması, tutkularının egemenliğinde değil, kendine uygun, doğru ve doğasıyla uyumlu bir hayat süreceği yani özgür olacağı anlamına gelir.

Spinoza'da Etik ve Erdem

Spinoza'ya göre etik, erdemden daha çok duygulara dayalı bir durumdur. Çünkü Spinoza'da en değerli olan duygulardır ve bu nedenle Spinoza etiği erdemlere dayanmaz. İnsan bir karşılaşmalar bütünü olduğu için duyguları bağlamında şekillenir. Bu durumda da insanın kendi doğasından kaynaklı şeyleri yapması da erdemli olması anlamına gelecektir ve bu aynı zamanda insanın özünü oluşturan şeydir yani doğasıdır. Erdemi, insanın kendine en yararlı olanı araması anlamına gelen var olma cabasını destekleyen şeylere yönelmesi durumuyla ilişkilendirebilir. Var olma cabasına uygun bir ilkeyle hareket etmek insanın doğasıyla örtüşeceği için aklın rehberliğinde yaşamak anlamına gelecektir. İnsan varlığını sürdürebilme ölçüsünde erdemle donanır, tersi durumda ise erdemden uzaklaşır (Biçer, 2018: 84-86).

En üstün erdem ise Tanrıyı bilmek ve sevmektir. Bu sevgi üçüncü tür bilgiden doğar ve bu bilgi etkin bir bilgi olup aynı zamanda da zorunlu olarak akla ilişkindir. Bu sevgi erdemin ta kendisidir. İnsan tanrısal sevgiden pay aldıkça duygular üzerindeki hakimiyeti artar ve kötü olan duygulara daha az maruz kalır, aynı zamanda ihtiraslarını da dizginleme gücüne sahip olur. İnsanın duygularını dizginleme gücü akıl sayesinde olduğu için dizginledikleri duygularından ötürü erdemli olmazlar tam tersine erdemli olduğu için ihtiraslarını dizginler (Spinoza, 2019: 467-468). Bu sayede de özgürleşir ve etik, özgür bir ruh halinin ürünüdür (Sarfati, 2021: 111). Oysa modanın neden olduğu yabancılaşma özgürlüğü dışlar.

Moda

1943'te düzenlenen ilk moda haftasından bir kare.

Türkçe dil sözlüğüne göre moda, “değişiklik gereksinimi veya süslenme özentisiyle toplum yaşamına giren geçici yenilik.”, “belirli bir süre etkin olan toplumsal beğeni, bir şeye karşı gösterilen aşırı düşkünlük.”, “geçici olarak yeniliğe ve toplumsal beğeniye uygun olan” olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr). Moda; Latince kökenli olup, oluşmayan sınır anlamındaki “modus” kelimesinden türetilmiştir. Orta çağ Fransızcasındaki karşılığı La Mode olan moda terimi İngilizcede “fashion” olarak ifade edilir ki, adet, hal, usul, biçim, stil, şekil, tarz, üslup, davranış biçimi, kibar sınıf hayatı, üst tabaka, anlamlarına gelir (Babarosoğlu, 1995: 26). Moda; farklılık ve değişimin çekiciliğini, benzer ve uyumlu olanın çekiciliği etrafında buluşturan toplumsal bir biçimdir (Simmel, Frisby, 2005: 41). Gürsoy'a göre ise moda, insanların günlük hayat ve iş yaşantılarındaki düşünce ve davranışlarını etkileyen değerler bütünüdür (2015: 11).

Modanın başlangıcına dair iki farklı görüş mevcuttur. Birincisi modanın eski çağlardan beri var olduğunu ileri süren görüştür ki, kıyafet çeşitliliği üzerinden tanımlanır. İkincisi ise modanın başlangıç tarihini Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilaline dayandırır (Barbarosoğlu, 1995: 289). On dokuzuncu yüzyılın ortalarında gelindiğinde oldukça başarılı terzilerin, toplumun üst sınıfı olan kraliyet ailelerini, aristokratlarını, zenginlerini ve dönemin ünlü şahsiyetlerini giydirdiği büyük bir pazar ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında ünlü Fransız terzilerin işleri yavaşlama göstermiş olsa bile savaş sonrası tekrar güç kazanmaya başlamış ve moda bu terzi atölyeleri

sayesinde gelişme göstermiştir (Blackman, 2013: 11-12). Seksenli yıllara gelindiğinde ise “tüketim toplumu” yerini “gösteri toplumu”na bırakmıştır. Söz konusu dönemde her alanda olduğu gibi moda alanında da başat gücün hız olduğu söylenebilir. Seksenli yıllarla “farklı olmak” fikri öne çıksa da moda eğilimleri ekonomik güçlerin yönettiği piyasalarda yine onlar tarafından belirlenir. Doksanlı yıllara gelindiğinde moda anlayışında minimalizmin etkili olduğu bilinmektedir. Söz konusu dönemde süs öğeleri geçerliliğini yitirirken geçmişte sayıca yoğun olan moda evleri önemini yitirmeye başlar. Bu dönemde moda evlerinin yerini ucuz emeğe sahip üçüncü dünya ülkelerinde, fabrikalar kurarak üretim yapan lüks markaların aldığı söylenebilir. Emeğin ucuz ülkelere kayması “hızlı moda”nın doğmasına neden olur (Kesifoğlu, 2021: 44).

Günümüz dünyasında ise moda, bir toplumda belli bir zaman içerisinde öne çıkan giyim tarzlarını ifade etmekle birlikte, sadece giyim değil davranış biçimleri, sanat, edebiyat, mimari, yemek gibi pek çok alanda geçerli ve etkin olan toplumsal bir beğeniyi de içerir (Onur, 2004: 15). Simmel göre; “Moda içsel olarak özerklikten yoksun ve başka bir yere dayanmaya muhtaç olan, ama kendi benliğinin farkına varmak için göze çarpmaya, ilgi çekmeye, biricikliğe gereksinim duyan bireylerin asli faaliyet alanıdır. Moda en önemsiz bireyi bile, bir bütünlüğün temsilcisi, birleşik bir ruhun cisimleşmesi haline getirerek öne çıkartır. Aynı zamanda bir bireysel farklılaşma formu olan bir toplumsal itaati mümkün kılmak, yalnızca modaya özgüdür; çünkü moda, özü gereği, asla herkes tarafından yerine getirilemeyecek bir norm koyabilir” (Simmel, 2012: 112). Baudrillard’a göre ise moda modernite çatısı altında yer alan ve aynı zamanda modernitenin bir simgesi olan bir olgudur. Modernite, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel yapıları değiştirmenin yanı sıra bireylerin bilincinde oluşan epistemolojik ve de psikolojik değişimlerle toplum yapısını da etkiler. Birey içinde yaşadığı tüketim toplumunun ona olan dayatmalarına boyun eğdiği için, “görüntü”, “imaj” ve “stil” üzerinden durmaksızın yeni olana yönelerek kendine biçilen rolü üstlenir. Stil her dönem yenilendiği için metalaşır. Bu kişinin şekil olarak kendinin yenilenmesinden dolayı ayrıcalıklı olduğu psikolojisine dayanır. Bu psikoloji modanın verdiği haz üzerinden yönetilir (Evecen, 2015: 224). İnsanların sosyal sistem içindeki karşılıklı iletişim ve etkileşimlerinin bir sonucu olan moda, bu özelliğinden dolayı ekonomi ile de yakın ilişki içindedir. “*Moda, kapitalizmin en sevdiği çocuğudur*” açıklamasıyla Sombart, bu noktaya dikkat çeker (Kawamura, 2016: 37). Günümüz Kapitalist düzeninin oluşturduğu dünya boşluğun dünyasıdır ve birey bu dünyada kendisine yettiğini ispatını başkasının gözlerinde arar ve bunu yaparken modadan destek alır ve modanın arka planda nelere neden olduğuyula ilgilenmez. Son yıllarda sadece yedi milyar insanı giydirmek

için, yıl içinde yüz otuz milyar giysi üretilmektedir. Moda ile iç içe olan tekstil sanayi kendi başına dünyadaki sera gazlarının %2'sini gerçekleştirmektedir. Sektörün neden olduğu karbon salınımı ise 2050'ye kadar kalan küresel toplamın dörtte birine ulaşacağı düşünülüyor. Bu sektör için tüketilen su miktarı ise inanılmaz boyuttadır. Modanın enjeksiyonuyla tüketicide giysilerin daha sık değiştirilmesi algısı yaratıldığı için her saniye bir çöp kamyonu tekstil ürününün yakılması gerekmektedir. Ayrıca modası geçen ürünler bu çöp yığınlarını artırmaktan başka bir işe yaramamaktadır. Tarımda kullanılan zehirleyici ürünlerin %20'si modanın hammaddesi olan pamuğun üretiminde kullanılmaktadır. Hammadde olarak pamuk yerine sentetik tercih edildiğinde ise boyama ve yıkama işlemi sırasındaki atıklar denizlere ulaşmakta ve oradaki canlıları tahrip ederek yolculuğuna devam etmektedir (Sarfati, 2020: 90-96). Modanın doğaya verdiği tahribatlara bakıldığında yakın gelecekte bizi bekleyen büyük tehlikenin ne olduğu daha iyi görülebilecektir..

Giysi çöplüğü

Sonuç

Spinoza'ya göre, Varlık nedenini bilmeden hayata başlayan insan yaşam içinde kendisi için yararlı olduğunu düşündüğü şeyleri arzular. Ancak insan her ne kadar arzusunun farkında olsa da bu arzusunun nedenini bilmez. Arzu ve seçimlerinin nedenlerinden habersiz olan insan sadece istek ve

tercihlerinin farkındalığı açısından kendisinin özgür olduğu yanılması içindedir. Bu yanılmanın nedeni ise uygun (adequat) fikirlerdeki bilgi eksikliğidir. Söz konusu yanılmanın tek dayanağı, insanın kendi eylemlerinin bilincinde olduğu halde, bu eylemleri belirleyen nedenleri bilmemesidir. Demek ki, insanların özgürlük fikrinin, kendi eylemlerinin nedenini hiç bilmemelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Spinoza'nın işaret ettiği gibi insanın eylemlerinin iradeye bağlı olduğunu söylemeleri ise bir laf kalabalığıdır, çünkü bu söze dair hiçbir fikirleri yoktur. Spinoza felsefesinde birinci tür bilgi bütün sınırların ana nedenidir ve bu tür bilgide yaşayan insanlar köledirler; çünkü akli bakımdan uzaktırlar ve yaşadıkları sadece özgürlük yanılmasıdır. Moda'da insanların algısını bu yanılma üzerinden yönetir. İnsanlar modanın onlara sunduğu sınırlı seçenekler içinden yaptığı seçimlerle kendilerini özgür sayarlar oysaki bu gönüllü olarak özgürlüklerinden vaz geçişlerdir. Üstelik bunu yaparken ödedikleri yüksek ekonomik bedellerle konfor alanlarını daraltırlar. Kendilerini hızın imparatorluğuna bıraktıkları için hedonizmin pençesine düşerler. Bu kişide kendi doğasına yabancılaşmaya neden olur. Spinoza'ya göre yabancılaşmadan kurtulmanın tek bir yolu vardır; ikinci ya da üçüncü tür bilgiye ulaşarak kendini gerçek anlamda özgürleştirmek. İnsan nedenlerin bilgisine erişemedikçe kendi doğasına sürgün yaşayacak ve yabancılaşmadan kurtulamayacaktır. Hem kendi doğasına hem de doğaya yabancı kalacaktır.

Kaynaklar

- Balanuye, Ç. (2012). *Spinoza & Bir Hakikat İfadesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Balanuye, Ç. (2017). *Spinoza'nın Sevici Nereden Geliyor*. İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Barbarosoğlu, F. (1995). *Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet*. İstanbul: İz yayıncılık.
- Biçer, S. (2018). *Aristoteles Ve Spinoza'nın İnsan Doğası Görüşlerinin Hareket Noktaları Bakımından Değerlendirilmesi*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı.
- Bilgin, N. (2001). *İnsan İlişkileri ve Kimlik*. İstanbul: Sistem Yay.
- Ceylan, T. (2012). "Belirlemci Etik'te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük-Zorunluluk Bağlantısı ve Rasyonalite". Bursa: Kaygı Dergisi-Sayı :19.

Çankaya Kurnaz, S. (2013). *Kimlik ve Çokkültürlülük Üzerine Bir Değerlendirme*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.

Erdoğan, İ. (2006). Kimlik sorunu: kendini sevmeyenin kimliğindeki kendi olmayan kendi. *Aylık Fikir, Kültür, Sanat ve Araştırma Dergisi*, 1-16.

Fransez, M. (2012). *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Fromm, E. (1993). *Marx'ın İnsan Anlayışı*, Çev: Ökten, K. İstanbul: Arıtan Yayınevi.

Fukuyama, F., (1993). *Tarihin Sonu Mu?* Çev: Kaplan, Y. Kayseri: Rey Yayınları.

Göçmen, U. (2017). *Spinoza Felsefesinde Sosyal Sözleşme Düşüncesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Kamu Hukuk Programı.

Gürsoy, A. (2015). *Giyim kültürü ve moda 3. cilt erkek modası*. İstanbul: Türkiye Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası.

Güven, S. (2015). Postmodern Kimliklerin Kurulumu. *Dergipark*, 266-286.

Kellner, D. (2001). Popüler Kültür ve Postmodern Kimliklerin İnşası. *Doğu-Batı Dergileri*.

Lyotard, F. J., (1990). *Postmodern Durum*, Çev: Çiğdem, A. İstanbul: Eti Kitap.

Marx, K. (1976). *1844 El Yazmaları*. Ankara: Sol.

Murphy, J. J. (1995). *Postmodern Toplumsal Analiz ve Postmodern Eleştiri*, Çev: Hüsamettin A. İstanbul: Eti Kitap.

Onur, N. (2004). *Moda Bulaşıcıdır*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.

Öztürk, İ. (2019). Postmodernizmin Örgütteki İnsan Davranışlarına Yansıması. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 91-100.

Sarfati, M. (2020, Mayıs). Tükenmiş Bir Gezegende Modayı Takip Etmek. *İktisat ve Toplum Dergisi*, s. 90-96.

Sarfati, M. (2021, Haziran). Özgürlüğün yansımaları. *İktisat ve Toplum Dergisi*, s. 108-114.

Sezginel , M. (2019). *Spinoza Felsefesinde Tutku Kavramı*. Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı.

Spinoza'nun Özgürlük ve Erdem Kavrayışı Bağlamında Moda ve Yabancılaşma

Simmel, G., & Frisby, D. (2005). *Modern Kültürde Çatışma, Çev: Bora ve Diğerleri*. İstanbul,: İletişim Yay. .

Sinoza, B., & (2019). *Ethica, Çev: Dürüşken , Ç. İstanbul: Alfa Yayıncılık*.

Soykan, Ö. N. (1993). *Türkiye'den Felsefe Manzaraları*. İstanbul: Yapı-Kredi Yayınları.

Şahnagil, S. (2019). Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Dönüşümü:Sanal Kimliklerin Yapay Toplumu. *ICOAEF VI International Conference on Applied Economics and Finance* , (s. 584-599). Balıkesir.

Varol, F. S. (2014). Medyada Yer Alan Temsillerin Kimlik Edinme Sürecindeki Rolü. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 301-313.

Weber, A., (1998). *Felsefe Tarihi, Çev: Eralp, H. İstanbul: Sosyal Yayınlar*.